

УДК 347.44

Давидова Ірина Віталіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ ПРАВОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СУБ'ЄКТАМИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Значення правочинів важко переоцінити, адже кожен з нас стикається з даною категорією. Зокрема, всі учасники цивільного обігу щодня приймають участь в укладенні, зміні, розірванні різних правочинів. Фізичні особи щодня користуються послугами підприємств побутового обслуговування, роздрібною торгівлі, транспорту, зв'язку тощо. Організації вступають у цивільні відносини, пов'язані з постачанням товарів, будівництвом, перевезенням вантажів та ін. Фізичні та юридичні особи здійснюють при цьому правомірні дії, в результаті яких виникають, змінюються і припиняються цивільні права і юридичні обов'язки. Тому можна сказати, що інститут правочину є необхідною ланкою регулювання цивільного обігу, яка поєднує між собою речове та зобов'язальне право, адже саме завдяки правочинам, що породжують зобов'язальні правовідносини, набуваються речові права.

Стан дослідження теми. Дослідженню правочинів та їх сутності приділяли увагу такі видатні науковці, як: М.М. Агарков, Є.В. Васильовський, Ю.С. Гамбаров, Д.М. Генкін, Д.І. Мейєр, І.Б. Новицький, І.А. Покровський, Н.В. Рабинович, О.Н. Садіков, В.М. Хвостов, В.П. Шахматов та інші. Разом з тим, виникають питання, які потребують додаткового вивчення та аналізу з огляду на важливість досліджуваного інституту, що обґрунтовує актуальність теми даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Частина 1 ст. 202 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1].

Слід зазначити, що термін «правочин» не є новим для нашого законодавства. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. містив розділ IV, який мав назву «Правочини», а ст. 26 даного кодексу передбачала, що «правочини, тобто дії, направлені на встановлення, зміну або припинення цивільних правовід-

носин, можуть бути односторонніми і взаємними (договори)» [2]. Також слід звернути увагу на те, що термін «правочин» є більш вдалим ніж термін «угода», який використовувався у ЦК УРСР 1963 р., оскільки він охоплює і дії однієї особи, які не залежать від згоди або досягнення домовленості з іншими особами.

Оскільки термін «правочин» відсутній у сучасних тлумачних словниках української мови, його мовне значення слід виводити зі складових – «право» і «чинити». Термін «право» в словнику української мови тлумачиться, як 1) законодавство; юриспруденція; 2) система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки; 3) обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь; 4) наука, що займається юриспруденцією; правознавство [3, с. 659-660]. «Чинити» означає: 1) робити що-небудь, здійснювати щось; 2) поводитися певним чином, поступати згідно з якими-небудь принципами, правилами, настановами і т.п.; 3) спричинити щось своєю поведінкою; 4) бути джерелом чого-небудь, породжувати щось. [4, с. 823]

Виходячи із наведених значень складових слова «правочин» робимо висновок, що термін «правочин» можна тлумачити, як джерело, чинник, що створює можливості робити щось, користуватися чим-небудь, поводитися певним чином. При цьому зазначений чинник діє незалежно від того, чи мали місце дії однієї, чи кількох осіб. Таким чином, термін «правочин» є ширшим поняття «угода», яка означає «домовленість» двох або більше осіб. Отже, термін «правочин» заслуговує на позитивну оцінку, оскільки у юристів є можливість застосовувати його до правомірних дій однієї особи та погоджених дій кількох осіб.

Наукове визначення «правочину» було предметом досліджень як для радянської, так і пострадянської цивілістики, яке могло б відобразити всі

його характерні риси і завдяки якому можна було б відмежувати правочин від інших юридичних фактів. Зокрема, М.М. Агарков правочинами називав правомірні юридичні дії, які здійснюються однією або декількома особами, що виступають в якості суб'єктів майнових (цивільних) прав, та встановлюють, змінюють цивільні правовідносини, на встановлення, зміну або припинення яких вони направлені [5, с. 341].

І.Б. Новицький визначає правочин, як правомірну юридичну дію, яка здійснюється однією або кількома дієздатними особами, що виступають в якості суб'єктів майнових (цивільних) прав, направлену на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин [6, с. 17].

В.П. Шахматов пропонував не давати єдиного визначення правочину, а розглядати окремо дійсні та недійсні правочини. Зокрема, дійсним правочином він називає волевиявлення правочиноздатного суб'єкта (суб'єктів), направлене на законну та здійснювану дію на фактичні суспільні відносини шляхом виникнення, зміни або припинення відповідних цивільних прав чи обов'язків, зміст якої відповідає реальній волі суб'єкта (суб'єктів), виражену передбаченим законом способом, і включає в себе умови, які визнаються правом як істотні [7, с. 86].

Ю.П. Єгоров в своїх працях зазначав, що правочин – це правомірна дія правочиноздатного суб'єкта, виражена в формі (що допускається законом), яка впливає на фактичні суспільні відносини шляхом формування матеріального змісту, прав та обов'язків виникаючих правовідносин [8, с. 1; 9, с. 5].

Ф.С. Хейфець під правочином називав правомірну юридичну дію одного або декількох дієздатних суб'єктів цивільних (майнових) прав, здійснювану в установленому законом або їх угодою формі, яка відповідає дійсній волі суб'єктів і призводить до правових наслідків (встановлення, зміни або припинення цивільних прав або обов'язків), на досягнення яких вона направлена [10, с. 36].

Оскільки закон пов'язує зі здійсненням правочину набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків, правочини належать до категорії юридичних фактів, які зумовлюють настання відповідних правових наслідків. Як юридичні факти, вони являють собою найбільш поширену групу правомірних дій, тобто дій, що відповідають вимогам законів та інших нормативних актів. Аналіз визначень, які даються правочину, дають можливість виявити характерні риси (ознаки) даного юридичного факту, завдяки яким ми можемо відмежовувати правочини серед інших юридичних фактів. Охарактеризуємо кожну з них.

1. Оскільки правочин є дією осіб, він являє собою волевий акт (волевиявлення), тобто об'єктивовану зовні волю особи. За цією ознакою правочини відрізняються від юридичних фактів, подій, настання чи ненастання яких не залежить від волі осіб. Для правочинів характерний саме момент волевиявлення, без якого взагалі не може бути правочину. Особа, що вчиняє правочин, повинна мати намір його вчинити. Такий намір означає внутрішню волю особи до здійснення правочину і являє собою суб'єктивну передумову вираження цієї волі. Воля – детерміноване і мотивоване бажання особи досягти поставленої мети. В.А. Ойгензихт визначає волю, як «...процес психічного регулювання поведінки суб'єктів» [11, с. 24]. Однак наявності тільки внутрішньої волі для здійснення правочину недостатньо, необхідно її довести до відома інших осіб [7, с. 52].

Отже, волевиявлення – це вираження волі особи зовні, завдяки якому вона стає доступною сприйняттю інших осіб. Водночас волевиявлення є найважливішим елементом правочину, з яким, як правило, пов'язуються юридичні наслідки. Воля суб'єкта повинна бути виражена будь-яким чином, щоб бути зрозумілою для оточуючих.

Воля і волевиявлення – це дві сторони процесу психічного ставлення особи до вчинених нею дій, тому природно, що вони повинні відповідати один одному, адже для правочину важлива єдність волі і волевиявлення. Звичайно воля та волевиявлення збігаються, тобто учасники правочину проявляють зовні саме ту волю, яка вільно в них сформувалася та призвела їх до вчинення правочину. Таким чином в юридичній літературі домінує представлена позиція про єдність і рівнозначності волі і волевиявлення [5, с. 335; 12, с. 50]. Зокрема О.С. Іоффе зазначав, що закон не віддає переваг ані внутрішній волі, ані волевиявленню, а виходить з їх єдності [13, с. 222]. На думку М.І. Брагинського, закон в окремих випадках визнає пріоритет або одного або іншого елементу [14, с. 138, 215].

Але якщо такий збіг відсутній, постає запитання, чому надавати визначальне значення: волі чи волевиявленню? У науковій літературі існує точка зору, що при розбіжності між волею і волевиявленням (якщо волю можна розпізнати, правочин може бути визнаний дійсним) перевага має бути віддана волі, а не волевиявленню [15, с. 7], але інші автори стверджують, що закон віддає перевагу волевиявленню, оскільки правочин є дією, тому, як правило, юридичні наслідки пов'язуються саме з волевиявленням, через що і досягається стабільність правочинів і цивільного обігу в цілому [6, с. 22].

Можна погодитися з Кротовим М.В., що виділення таких понять, як воля і волевиявлення, – не

- Давидова Ірина Віталіївна**

Ключові слова: правочин, юридичний факт, недійсність правочину, воля, волевиявлення.

Ключевые слова: сделка, юридический факт, недействительность сделки, воля, волеизъявление.

Key words: transaction, legal fact, the invalidity of the transaction, will, of expression